

Emlékezés Klebelsberg Kunó grófra.

Halálának tizedik évfordulója alkalmából a Kulturális Egyesületek Szövetségének közgyűlésén mondotta: **Baranyai Lipót.**

Klebelsberg Kunó a mult világháború előtti kor embere volt; egyéniségének teljes kibontakozása és pályájának csúcspontja azonban a háború utáni időkre esik.

Hogy őt magát, törekvéseit, küzdelmeit és alkotásait megértsük, magunk elé kell idéznünk ennek a háború utáni kornak a világképét. Nem korrajzot akarok adni; ez önmagában egész tanulmányt tenne ki. Klebelsberg Kunóról akarok emlékezni; magának a kornak csak azokat a vonásait fogom kiemelni, melyek Klebelsberg Kunó megértéséhez és munkásságának értékeléséhez szükségesek. Ezek a vorások részben egész Európát jellemzik, részben sajátosan magyar jellegűek.

Bizonyos, hogy a világháború hatalmas szakadékot vágott a történelem folyamába és a kultúra minden ágában alapvető átalakulást vont maga után.

A kor filozófiája új problémák elé került; amit az életről, az élet eszményeiről és céljairól eddig tanított, az emberek széles körében hitelét veszítette. Megindult az eszmények és a célok nagy átértékelése és ezzel kapcsolatban új életstílusnak, új világnézetnek a keresése; mind a kettő — az átértékelés és a világnézet keresése — ma is tart anélkül, hogy az ember révbe jutott volna.

A béke nem hozta meg az igazságnak azt a diadalát, melyért a háború mindkét tábor szerint folyt. A háborút megbékélés nélküli béke követte, amely — mint azóta bebizonyosodott — hosszú fegyverszünetnél többet alig jelentett; nem hozott sem jogi kiegyenlítődet, sem erkölcsi megnyugvást. Az ilyen béke nem lehetett alkalmas arra, hogy a háború pusztításait feledtesse és az embert régi ideáljaihoz visszavezesse. Van-e, lehet-e még — meredt az ember elé a kérdés — magasabbrendű értelme az életnek; nem pusztá vegetálás-e létünk, amelyben minden lénynek végső rendeltetése csak az, hogy elpusztuljon és egyéniségét

vesztve más életnek adjon helyet. Az „Untergang des Abendlandes“ borongós hangulata ülte meg a világot. Az eszményekért való cselekvés helyét a pusztá érdeket hajszoló lélektelen aktivizmus foglalta el. Ez volt a háború utáni Európa korlelkének a képe.

És ebbe a képbe még sokkal sötétebb színekkel rajzolódtott bele a magyar sors tragikus fordulata.

A béke bennünket magyarokat sújtott a legkegyetlenebbül és — bátran hozzátehetjük — a legoktalanabban. Az embernek szinte az volt az érzése, hogy velünk magyarokkal nem békét kötöttek az ellenfeleink, hanem a végrendeletünket írták alá.

Gazdaságilag tönkrementünk. Elvesztettük az ország kétharmadának termő erejét, nyersanyagait és energiaforrásait. A megmaradt terület tőkéjét a háború elnyűtte, a forradalom és az ezt követő megszállás tovább pusztította. A nemzet munkabíró fiainak színe-java vagy holtan maradt a csatatereken, vagy munkaerejében megfogyatkozva tért vissza. Ifjúságunk nagyrésze — akármilyen volt a mestersége vagy a pályája — vagy egyáltalán nem, vagy csak elkésztetten és hiányosan tudta megszerezni az életre való felkészültséget. Gazdasági életünket tehát kétfelől — az anyag és a szellem felől — egyszerre kezdte ki a háború és a béke. A pénzünk értékét vesztette; a pénzben elhelyezett vagyon megsemmisült, a pénzbeli jövedelmek értéke pedig annyira csökkent, hogy a belőle élő embernek léte pusztá tengődéssé vált.

Mélyreható változás indult meg társadalmunk struktúrájában is; az emberi együttélésnek ebben a kényes szerkezetében, amelynek harmóniájától függ a nemzet belső rendje, nyugalma és politikai ereje. A középosztály városi rétege elszegényedett; a háború ebben a rétegben vitte végbe a legnagyobb pusztítást. A lelki és erkölcsi kifáradás mellett elsősorban a szegénység tette hozzáférhetővé társadalmunknak ezt a rétegét a forradalmak nemzetietlen, kozmopolita eszméi számára. A városi középosztály, mely azelőtt a nemzeti élet egyik legerősebb pillére és a haladásnak értékes kovásza volt, gazdaságilag teherrel, lelkileg pedig háborgó elem lett a nemzet testében.

A középosztály hanyatlása mellett társadalmunk átértégződésének másik jellegzetes mozzanata a tömegnek, a városi és a falusi proletáriátusnak az előretörése volt; erejét az a nyomor adta, melybe az országot előbb a háború és azután maga a béke döntötte.

Mindezt összevetve, az ország képe — gazdasági és társadalmi vonatkozásban egyaránt — radikálisan megválto-

zott. A gondolkodás homlokterébe az élet materiális fele lépett. A megélhetés, amely azelőtt szinte önként adódott, megnehezedett, bizonytalanná vált, tudatos gond lett belőle. Az értékek skálájának az élére a kenyér kérdése került; minden más értéknek a ranglétra alsóbb fokain kellett meghúzódnia. A szellemi satnyulás, az erkölcsi tompulás és a nemzeti érzés hanyatlásának halálos vésze fenyegette társadalmunkat.

Így festett az a Trianon utáni kor, amelyben Klebelsberg Kunó férfikora javát élte, tehetségét és munkáját a testében és lelkében egyaránt legyengült nemzet szolgálatának szentelve.

A kibontakozás, a helyreállítás és újraépítés küzdelmes munkáját Bethlen István kormánya vállalta és vitte végbe; a nemzet bámulatossá válását rövid idő alatt talpra állította. Ebben a talpraállásban volt igen nagy része Klebelsberg Kunónak, aki Bethlen István kormányában az ország kultúrpolitikájának lett az építőmestere. Feladatában nemcsak hivatali kötelességet, hanem ennél sokkal többet: missziót látott; nem igazgatni jött, hanem alkotni.

Univerzális szellemű ember volt, akiről így — ennek a megemlékezésnek a keretében — teljes képet adni nem lehet. Egész alakja abból a vaskos kötetre menő tanulmányból bontakozik majd ki, amelyet egyik legnagyobb tisztelője és sok dologban munkatársa, Huszti József professzor bocsát útjára éppen most, amikor halálának tizedik évfordulójáról emlékezünk meg.

Mégis méltóképpen szeretném szavakba foglalni a kegyetlenségnek azt az érzését, amellyel tíz év távlatában reá és élete művére visszagondolunk. Ezt a feladatot — úgy érzem — akkor végzem el helyesen, ha Klebelsberg Kunót minél nagyobb távlatba állítom be és azokat a vonásait tárom fel, amelyek szellemének legmagasabb eszményét és lelkének legmélyebb érzését bontakoztatják ki előttünk.

A szellemét betöltő eszmény a „kultúrfölnény“ gondolata, a lelkét átható legmélyebb érzés pedig a nemzetért aggódó hazaszeretet volt; ez volt a fegyverzete. Ezzel küzdött a kor kishitűsége ellen és ezzel indította meg a harcot a magyarságot fenyegető gazdasági, szellemi és erkölcsi szegényedés ellen.

Minisztersége egész idejében, de ezután is szüntelenül azt hirdette, hogy a magyarságot csak a kulturális felsőbbség állíthatja talpra és csak ez nyithatja meg számára újból az emelkedés útját.

A kultúrfölnény Klebelsberg Kunó szájában nem szóvirág, nem retorikai fordulat volt, amely beszéd közben sza-

lad az ember nyelvére, amikor azon igyekszik, hogy valami újat, meglepőt és megkapót mondjon a frázisokhoz szokott füleknek. Klebelsberg Kunó számára a kultúrfőlény eszmény és fogalom volt, amelyet kora ifjúsága óta folytatott történelmi tanulmányaiból és filozófiai elmélkedéseiből szűrt le magának.

Klebelsberg Kunó a kultúrában az ember történelmi létének nem egy meghatározott megnyilvánulását, nem egy bizonyos ágazatát, hanem magát az életet, a történelmi lét summáját látta. Összességét mindannak, amit az ember a maga földi pályafutásának sok százezer esztendején keresztül megtanult a világról, önmagáról és minden egyébről, ami ebben a világban vele együtt benne foglaltatik. Beletartozik ebbe az összességbe az ősember legkezdetlegesebb munkaeszköze éppúgy, mint a legbonyolultabb modern gép, az emberi együttélés legprimitívebb formái éppúgy, mint a mai társadalom legkomplikáltabb intézményei; beletartozik mindaz, amit az ember a multban alkotott és a jövőben minden idők végéig még alkotni fog. Az így kialakuló kultúra nem befejezett, mozdulatlan mű, amely változatlan állandósággal száll át nemzedékről nemzedékre; ellenkezőleg, a kultúra megszakítás nélkül örökké tovaáramló folyamat, amelyben emelkedés és hanyatlás egymást követi. Végredményben azonban — és ez volt Klebelsberg Kunó kultúr-szemléletének alaptétele — az emberiség, ha időnként vissza is esik, mégis mindig előbbre jut, feljebb és közelebb azokhoz az eszményi célokhoz, amelyek felé szelleme és lelke természeténél fogva mindörökké törekszik. Klebelsberg Kunó ennek az örök folyamatnak a menetét, hajtóerőit és gátló akadályait kereste; meggyőződése volt, hogy ezek alapos ismerete nélkül a nemzet életét sem egészében, sem egyes ágazataiban jól és helyesen kormányozni nem lehet.

A hajtóerőt nem az ember fizikumában lakozó vitális energiákban, hanem az emberi szellem szabad kibontakozásában látta. Történelmi tanulmányai során azonban elsősorban a hanyatló korszakok kötötték le a figyelmét; itt kereste azokat az okokat, amelyek a szellem erejét gátolják és lefojgják. Okulni akart a hanyatlás tanulságaiból, hogy az emelkedésen munkálkodjék.

Elmélkedései alapján alakult ki benne a szellemnek az élet feletti szupremáciájába vetett hite. A szellem alakítja, konzerválja és fejleszti tovább a kultúrát és ennek minden ágát, a technikát, a gazdaságot, a politikát, a tudományt, a művészeteket, szóval mindazt, amiből és amivel az ember él. Az alkotó szellem egészséges túltengését nevezte kultúr-

főlénynek, ezt tette meg történelemszemléletében axiomának és kultúrpolitikájában vezető alap gondolatának; minden törekvését ez a gondolat irányította és minden alkotását ezzel telítette.

Klebelsberg Kunó megingathatatlanul hitt a kultúrának a nemzet sorsát formáló erejében; ebből a hitéből alkotta meg miniszteri munkájának programját: a nemzet meglévő kultúrállományának megóvását és lendületes továbbfejlesztését. A kultúrában látta — állapítja meg Huszti József — azt a szilárd pontot, amelyen, mint Archimedes, lábát megtette és ezzel a kultúrának nemzetmentő, megújodást, felemelkedést, országépítést biztosító szerepe lett az új magyar reformkor vezető szólama.

A kultúrfőlény programjával Klebelsberg Kunó nagy magasságokban fekvő eszményi célokat tűzött a trianoni nemzedék elé; ő maga lebirhatatlan optimizmussal fogott hozzá megvalósításukhoz. Az optimizmust különben olyan lelki kelléknek tartotta, amely nélkül alkotó munkát végezni nem lehet; az optimizmus — mondotta — a politikai atmoszféra oxigénje, a pesszimizmus ellen pedig küzdeni kell, hogy a nemzet organizmusában dolgozó regeneráló erőt meg ne bénítsa.

Klebelsberg Kunó idealista volt; de az eszményeit nem az égboltnak a földi ember számára elérhetetlen állócsillagaira tűzte, hanem az élet horizontális távlatába állította bele őket. Ezzel akarta lehetővé tenni embertársai számára, hogy az eléjük állított eszményeket ne csak az elmélkedés lelki emelkedettségének óráiban, hanem akkor is lássák, amikor napi munkájuk fölé görnyedve, tekintetük a földön jár.

A kultúra — mondotta — nem luxus, hanem teremtő erő; erő, amely az anyagot éppúgy megmozgatja, mint a szellem és a lélek világát. Ezzel a megállapításával kapcsolatot teremtett az eszmény és a valóság között; a kultúrfőlény gondolatát érzékelhetővé és a feléje való konkrét törekvést lehetővé tette. Lenni, vagy nem lenni — mondotta — ugyanaz, mint művelődni, vagy műveletlennek maradni.

Azokban a végzetesen súlyos problémákban, amelyek elé a veszített háború a magyarságot állította, Klebelsberg Kunó véges-végig csupa olyan feladatot látott, amelyet az adott helyzetben csak a szellem és az erkölcs fegyverével — szóval kulturális főlényvel — lehet megoldani. Az életben — mondotta — minden mindennel összefügg. Azt hiszem, a jelen és jövő szempontjából is okulhatunk, ha visszaidézzük emlékezetünkbe, hogy miként helyezte bele a mindennek

mindennel való összefüggésébe a kultúrfölény gondolatát és miként tette azt olyan centrummá, amely az élet minden ágát szellemi és lelki erőkkel táplálja. Az ő szemében a gazdasági élet éppúgy a kulturális erőcentrum függvénye, mint ahogy a nemzet belső és külső politikájában is a kultúra nyilatkozik meg.

Lássuk, példaképen, miként gondolkodott Klebelsberg Kunó a gazdasági élet kérdéseiről. Szerinte gazdasági haladás és kulturális haladás ugyanaz; a kettőt egymástól elválasztani nem lehet. A veszített háború folytán megcsappant gazdasági erőket — mondotta — erkölcsi és szellemi erőkkel kell meghatványozni. A szegényedésnek csak egy ellenszere van: újra vagyonosodni. De miként lehetséges ez? Csak úgy, hogy az ország megfogyatkozott termelőitökéjét intenzívebben használjuk ki. Ehhez azonban a termelés áttekintése, a piacok számbavétele, kombináció, leleményesség, ügyesség, kezdeményezés, kitartó munka, szorgalom és törekvés kell; szóval azoknak a tulajdonságoknak az összességére van szükség, amelyeket a vállalkozói készség elnevezése alatt szoktunk összefoglalni. Ez a készség azonban a szellem műve, a szellem pedig a kultúra birodalmába tartozik; a gazdasági élet dekadenciája tehát a kultúra hanyatlásával, virágzása a kultúra fellendülésével jár együtt.

Minél súlyosabb az élet nyomora — mondotta már bemutatkozó beszédében — annál inkább fel kell fegyvereznünk a nemzetet azokkal a gazdasági szakismeretekkel, amelyekre a létért való küzdelmében szüksége van.

Ehhez igazodott az iskolapolitikája, mellyel a nemzet széles rétegeinek a szellemi szintjét törekedett emelni; tömegkultúrát akart teremteni, mert ettől várta a nemzet nagy tömege számára a jólét emelkedését és az újragyonyosodás megindulását. Nyomorgó proletáriátus helyett szellemileg erősödő, gazdaságilag konszolidálódó, anyagilag gyarapodó polgári réteget akart létrehozni. A nemzet legfájóbb problémája azonban a városi középosztály elszegényedésében, kereseti és megélhetési lehetőségeinek megcsappanásában ütközött ki; itt is csak egy megoldást látott: tanulni, művelődni és a munkahelyet — ha nincs — megteremteni. Nem az a baj — mondotta —, hogy túl sokan vagyunk; nem sok ezen a földön az a nyolc millió magyar, aki megmaradt, hanem kevés a kifejtett munkája és nem elég a tanultsága. Nem szűnt meg hangoztatni, hogy nem a diplomáért, nem a fix állás mankójáért kell tanulni, hanem a kultúrfölényért, az életben való fölényes eligazodás megszerzéséért. De Klebelsberg Kunó nem állt meg sem a tömeg, sem a középosztály

közepes kiművelésénél. A célt még magasabbra tűzte; nagyvonalú egyetemi, főiskolai és tudománypolitikába fogott. Szándéka a nemzet vezető rétegének a megerősítése volt; arra a rétegre gondolt, amelyre — a gazdasági, a társadalmi és a politikai élet terén egyaránt — az invenció és az átfogó szervezés és az alakítás feladata vár.

Egyetemi és tudománypolitikája miatt támadták leg többet, mert a kincstár akkori helyzetében az erre fordított kiadások látszottak a legkevésbé produktívoknak. Klebelsberg Kunó szívósan védekezett. Kimutatta, hogy például a hőtani laboratórium, amely a hazai barnaszén gazdasági felhasználását kutatja, a beléje investált összeg sokszorosát hozhatja haszonként. Szükségünk van a kultúrának erre a legmagasabb fokára — mondotta —, mert e nélkül nem tudjuk kiállítani azokat a szakférfiakat, akik megállják a helyüket például a nemzetközi tárgyalásokon, ahol egyetlen vámtarifátétel helytelen vagy téves kezelésével többet veszhetünk, mint amennyibe egy egész egyetem kerül. Egyik beszédében — a kétkedőknek válaszolva — „a jövő század regényére” utalt, amelyben Jókai a technikai zseni költött alakját, Tatrangi Dávidot állította oda mintaképnek. Sokan azt hiszik — mondotta —, hogy ez a Tatrangi Dávid nem született meg; tévedés — folytatja a replikát —, ez a Tatrangi Dávid nem egyéb, mint maga az élő magyar kultúra, az élő magyar tudomány, amelytől — és főleg ettől — az ország fel-támadását várjuk.

Így látta Klebelsberg Kunó a kultúra és a gazdasági élet összefüggéseit; hosszú, néha igen éles vita indult meg a kérdés körül közte és a pénzügyekkel foglalkozó szakemberek között. A per a körül forgott, mibe investáltassék az ország kevés pénze: produktív gazdasági javakba, vagy a művelődést előmozdító intézményekbe. Zavarban lennék, ha ebben a perben ítélkezniem kellene; nem tudnám megmondani, hogy a történeti igazság mérlegének melyik serpenyőjében van a nagyobb nyomaték. Az idő — szerencsére — meghozta az egyességet; ítéletre nincs már szükség. Bizonyos, hogy az egyetemet és más főiskolát végzett ifjúság száma rendkívül megnövekedett és a harmincas évek gazdasági válságában sok ezer diplomás ifjú tengődött munka és kenyér nélkül; a kiegyenlítődést az elszakított területek egy részének szukcesszív visszacsatolása hozta létre. Huszti József szerint, ha nincs a Klebelsberg Kunó kultúrpolitikájától tartalékolt értelmiség, már az első alkalommal — a felvidéki területek visszacsatolásakor — nem lett volna elég emberünk a sürgős feladatok ellátására.

De Klebelsberg Kunó nemcsak a gazdasági kérdést állította bele a kultúrpolitika nagy távlatába. Ugyanilyen, vagy talán még nagyobb nyomatékkal hangoztatta a kultúrfölény szükségességét egyrészt az ország belső társadalmi és politikai életében, másrészt a nemzet külpolitikai elhelyezkedésében és megerősödésében. A történelem valóban azt bizonyítja, hogy mindig a kultúrfölény volt az a tényező, amely a nemzeteket történetük útján előrevitte, belső erőiket gyarapította és külső tekintélyüket növelte. A példák egész sorát kutatta fel, amelyek az ókortól napjainkig mind azt mutatják, hogy a nemzetek élete egyet jelent a kultúrájuk életével. A kultúra domborítja ki a nemzet lényegét, vagyis mindazt, ami benne sajátos és minden mástól megkülönbözteti. A kultúra adja meg a nemzet személyiségét, amelynek szelleme és lelke van, amely több mint a honfiak összeszámlált lélekszámának az összessége. Több, mert olyan gondolkodásra és magatartásra indít, amelyre az ember csak akkor képes, amikor egyszerű társas lényből a nemzet szellemi és erkölcsi kötelékének tagjává válik.

Azt mondtam, hogy Klebelsberg Kunó személyiségének másik jellegzetes vonása a hazaszeretet, a nacionalizmus volt. Úgy érezte, hogy a Trianon utáni szomorú, nehéz korban a hazát jobban, mélyebben és dolgozabban kell szeretni; ezt a nagyobb, ezt a mélyebb és dolgozabb hazaszeretetet nevezte neonacionalizmusnak.

Azt tartotta, hogy a nemzet kulturális alkotás, amelynek lényegét nem az állam, hanem a szellemi és a lelki tartalom adja meg. Ez a tartalom, amely korról-korra, nemzedékről-nemzedékre változik, hanyatlik vagy fejlődik és a társadalom változó rétegeződése szerint differenciálódik; ebben az örökös változásban a dolgok egységét és az emberek együvértartozását egy nagy belső érzés: a nacionalizmus biztosítja. Klebelsberg Kunó ebben a belső érzésben, a nacionalizmusban látja a népek életöztönét, amely a nemzetet a történelem útján a fejlődés és a haladás irányában előreviszi.

Tudta, hogy a magyarban ez az ösztön kipusztíthatatlan szívósággal él, de nem mindig indít cselekvésre. A törekvése az volt, hogy a nacionalizmus ösztönös erejét tudatosítsa, kimélyítse és kézzelfogható pozitív nemzeti célok szolgálatába állítsa. A hazafiságnak az a mértéke — mondotta —, amely Trianon előtt elég volt, ma nem elég; ne higgye senki, hogy napjainkban elég az olyasfajta hazafiság, amely beféri a haza pusztá szeretével és azzal a készséggel, hogy — ha kell — meg is halunk a védelmében. A nemzet élete — mondta tovább — hétköznapiakon hőmpolyög és a magyar hazafiság

éppen ezeken a hétköznapiakon nincs kihasználva a nemzet megerősítése érdekében; a hazaszeretnek aktív, folyvást dolgozó, munkálkodó, eleven hatóerővé kell lennie. Ezt értette a neonacionalizmuson és ezt a neonacionalizmust akarta megtenni a magyar kultúra és — ami ezzel egyértelmű — a magyar nemzeti lét hajtó és formáló erejévé.

A kultúra folytonossága kétféle magatartást követel meg a társadalomtól: konzervativizmust és haladó szellemet. A kettő — legalább is a napi politika szóhasználatára szerint — ellentétben látszik egymással lenni; a kulturális történelmi életben azonban a konzervatív és a haladó erő összeolvad és a kettő együtt adja ki az élet szintézisét. Ahol csak a konzerváló erő működik, ott az élet megáll, ahol pedig a haladás dinamizmusa lesz kizárólagos úrrá, ott az evolúció igen könnyen revolúcióba csap át. A konzerváló erő feladata a hagyományok és az ezekre ráépített bevált intézmények megőrzése; a haladó erő feladata pedig az, hogy a múlt hagyományaira támaszkodva a jövő kialakításán munkálkodjék.

Klebelsberg Kunó hagyománytisztelő ember volt. Tudta, hogy az élet útja mindig a jövő felé mutat, de tudta azt is, hogy a jövő csak akkor válhatik a nemzeti fejlődés szerves részévé, ha a multa épít és a hagyományok őstalajába ereszti gyökerét.

A konzerváló erőt és készséget Klebelsberg Kunó a magyar lélekben megtalálta. A történelmi eszmékhez, a hagyományokhoz, a jogrendhez, az alkotmányhoz való szívós ragaszkodás és hűség alapvető lelki tulajdonsága a magyaroknak; az újat érdeklődéssel és megértéssel szemléli, de csak akkor megy utána, ha érdemesnek találja és úgy látja, hogy beleillik az életébe. Attól sem kellett tartania, hogy idegen eszmék, kívülről jövő világnézet, vagy nem idevaló életstílus nagyobb hódításra tehessen szert; a magyar inkább hajlik a hazai mély kultúrára, mint az idegen magas kultúrára. A koráramlatokat csak akkor bocsátja be, ha a karakterének és a nemzeti sajátosságainak megfelelőnek; ha nem felel meg neki, kirekeszti őket. Együtt haladunk Európával, de — mondja Babits Mihály egyik tanulmányában — nem billenünk ki önmagunkból, nem nyujtózunk minduntalan a messzeségek és a végtelen felé; tudunk az európai eszmékért meghalni, de sohse engedjük át magunkat annyira, hogy csak értük éljünk.

A konzerváló hátvéd tehát megvolt; védte a magyar kultúrát és annak történelmi multját minden hagyományt rontó és romboló törekvéssel szemben. Erre a szilárd háttérre támaszkodva, Klebelsberg Kunó — lelke cselekvésre

indító hajlamát követve — nyugodtan fordulhatott a haladás és a jövő felé. A gyakorlati politikában — mondotta — meg kell tanulnunk, hogy mindig előre tekintünk; ez a következők előre tekintés — folytatta — a magyar neonacionalizmus lényeges mozzanata.

A háború és az azt követő idők — amint erre bevezetőben rámutattam — a magyar társadalom struktúrájában igen mélyreható átalakulást idéztek elő. Új korosztályok nőttek fel, léptek be az életbe és hozták magukkal a háborús nyomor által már gyerekkorukban kifáradt lelkük elégedetlenségét és bizonytalan aspirációit. A középosztály — vagyónát elveszítve és kereseti lehetőségeiben korlátozva — a szellemi és lelki dekadencia lejtőjére került. Ugyanakkor a gazdasági válság előtérbe tolta a tömeget, a városi és a falusi proletáriátust, amelynek szegénysége a politikai demagógia melegágyául kínálkozott.

Társadalmunk a desorientáció állapotába került; nagy volt a veszély, hogy internacionális gondolatáramlatok és kozmopolita eszmék vernek gyökeret benne. Ennek a veszélynek üzent hadat Klebelsberg Kunó; a nacionalizmust emelve védópajzsként nemzete élé, lelki irányítást és szellemi eligazítást keresett számára.

Tudatában volt annak, hogy ezt a feladatot sem az állam, sem a hivatalos kultúrpolitika megoldani nem tudja.

Elhatározta tehát, hogy kilép minisztériuma keretei közül és magával a társadalommal teremt kapcsolatot, hogy vele szövetségre lépve, kiváltsa belőle azt az aktivitást és lendületet, amely nélkül a tőle annyit hangoztatott kultúr-főlény pusztá ábránd maradt volna. Ezért lépett a publicisztika és — amint ő maga mondotta — a kultúrapostolság útjára; vezércikkeivel és tanulmányaival a közvéleményt akarta a maga eszméi és a neonacionalizmus céljai mellé felsorakoztatni.

Első célja az volt, belevinni a köztudatba, hogy a kultúr-főlény gondolata történelmi hagyománya a magyarnak; azt vallotta, hogy a magyarságnak — amelyet a katasztrófák nemzetének szokott nevezni — az igazi ereje abban van, hogy a legnagyobb csapásokat is ki tudja állni és utánuk mindig belső megújulásra képes; mert nincs az a nyomor — írja másutt —, mely a lelkünk ösztönös vonzódását az örök eszmények iránt el tudná nyomni. Második és legfőbb célja volt, megértetni a nemzettel, hogy a kultúra nemcsak esztétikai értékek hordozója, hanem pozitív gyakorlati hatalom. Hatalom, amely mindenekelett gazdasági jólétet teremt; hatalom, amely a politikai jogok öntudatos gyakorlására

képesít és a nemzetet belső sorsának urává teszi; végül hatalom és erő, amely a nemzetek társaságában való elhelyezkedést biztosítja, tekintélyt és megbecsülést szerez.

E célok szolgálatában — mondotta — kultúrpolitikámnak két vezérmotívuma van: emelni a magyar tömegek művelődési szintjét és e műveltebb tömegeknek olyan vezetőket adni, akiket a nemzet bizalommal követhet.

Olyan társadalom lebegett tehát a szeme előtt, amelyben a kulturált népi réteg fölött szublimált szellemű, szilárd erkölcsű elit helyezkedik el.

Szava mindkét rétegnek szólt, amikor a nemzet boldogulásának az útját az erkölcsi alapon nyugvó nacionalizmusban és a gazdasági termékenység gondolatában jelölte ki. Nem akarunk mindig félműveltségben ülni — írja egyik cikkében —, nem akarunk mindig nyomorogni és nélkülözni, pusztulni és tengődni, hanem az erkölcs és a tudás hatalmával meg akarjuk hatványozni a magyar munka erejét, mert a munka révén módosabbak, függetlenebbek és mindennekfelett öntudatosabb magyarok akarunk lenni. Ez, fűzte hozzá, a magyar neonacionalizmus végső célja; a nemzeti termelés élére európai nívón álló vezetők ezreit, a nemzeti termelés szolgálatába pedig a magas erkölcsi és értelmi kultúrával bírók millióit kell állítani.

Ezek voltak Klebelsberg Kunó gondolatai, amelyeket egy kibontakozó nagyméretű nemzetnevelő program alapvetésének szánt. A társadalmat felfelé törekedett nivellálni, nem pedig lefelé; nem az osztálytalan tömegtársadalom, hanem a társadalmi osztályok harmóniája lebegett a szeme előtt.

Célunk — mondotta — a pozitív magyar embertípus kimunkálása, olyan emberek nevelése, akik a magyar sors nagy kérdéseire igennel válaszolnak; pedagógiánk — folytatta a gondolatát — a magyar iskola elé azt a célt állítja, hogy hazafias, vallásos és pozitív embereket neveljen, akik nem riadnak vissza a trianoni élet ezer nehézségétől, hanem dolgozni, munkálkodni, teremteni és alkotni akarnak.

Hazafias, vallásos és pozitív! Három szó, amelyek mindegyike az embernek egy-egy egyéni vonását jelenti. Már ez a három szó is mutatja, hogy Klebelsberg Kunó a neonacionalizmus révén nem valami misztikus szuggesztívó által összefogott tömeget akart cselekvésre mozdítani; ellenkezőleg, magas eszményektől áthatott öntudatos dolgozó individuumokat akart nevelni. A munka értékének a tudatát akarta felébreszteni, a nemtörődömséget, az értelmi és erkölcsi lomhaságot akarta elnyomni. Ne a közügyek kritiká-

ján törjük a fejünket, hanem a szakmánk munkájára fordítjuk az erőnket; ha ezt tesszük, magunk megélünk és a nemzet boldogulását is szolgáljuk.

Klebensberg Kunó szabaddá akarta tenni a szellemet, hogy az egyes ember teremtőereje — a gazdasági életnek ez az örök mozgatója — érvényesülni tudjon; az egyén ne az állam testén élő parazita legyen, hanem a maga emberségéből éljen meg úgy, hogy léte a nemzetnek is hasznára legyen. Az etatizmusban az ember személyes egyéni kvalitásai elvesznek; a bürokrácia mediokritása lép a helyükbe, amely — fejlődés és haladás helyett — a stabilitás és immobilitás felé tendál, ez pedig nem gyarapodásra, hanem sorvadásra vezet.

Kis nemzet vagyunk, mondotta; nem hagyatkozhatunk tehát a tömegre, amely a nagy népek egyik legnagyobb erőforrása. A tömeget hiányát az értelem és az erkölcs erejével kell kipótolnunk. Boldogulásunk útja csak a kultúrfőlény, a személyiség kibontakoztatása, az intelligencia kivirágoztatása és a kezdeményező képesség felfokozása lehet.

Látjuk tehát, hogy Klebensberg Kunó a kulturális fejlődés motorját az individuumban kereste és a haladást a szabad embertől várta. Szabadságon azonban — és ezt nagyon nyomatékosan ki kell emelnem — nem a cselekvési jog korlátlanóságát értette. Az igazi hazafinak — írja egyik cikkében — ma nem jogokat kell követelnie, hanem kötelességeket kell teljesítenie; az állampolgár nevelésében — mondotta más alkalommal — nem a jogi, hanem a kötelességi mozzanatot kell előtérbe állítani, mert a nemzet pozitív ereje az, amit a kötelességteljesítő polgárok munkában, áldozatban és nagyonban rendelkezésére bocsátanak.

A kötelességnek ez a nyomatékos hangsúlyozása világossá teszi, hogy Klebensberg Kunó neonacionalizmusát nemcsak munkaprogramm, hanem egyúttal erkölcsi eligazítás is; a kötelességteljesítés normáit állította a magyar ember elé és e normáknak megfelelő magatartásra tanított és nevelt. De ki kell emelnem még valamit: Klebensberg Kunó nem hagyott kétséget abban, hogy mely erkölcsi rend normáit tartja a nemzet számára mérvadóknak. A tőle szem előtt tartott embertípus imént idézett három attribútuma közt ott a valláosság. Nyilvánvaló tehát, hogy a neonacionalizmus az erkölcsnek nem valami új rendjét akarta megszerkeszteni, hanem — a magyarság ezeréves tradícióinak megfelelően — a keresztény erkölcs alapjára helyezkedett; ennek az erkölcsnek a szabályait tette az egyén világnézetének és magatartásának irányítójává.

Klebensberg Kunó a neonacionalizmusról szóló írásait kötetbe foglalta, a kötet élére Bethlen István írt előszót, amelyben ezeket mondja: „Minden népnek az az igazi fénykora, amikor a legnagyobb nemzeti erények egészen személytelenek, mert a nemzeti összesség minden tagjában egyenlő mértékben élnek és ezúton az egész nemzet energiáit képesek hatványozni.“ Mit jelentenek ezek a szavak? Azt jelentik, hogy a nemzeti erények dolgában minden hazafinak az abszolútumra kell törekednie; ha ezt tesszük, akkor a haza szolgálatában valamennyien — vezetők és vezetettek, gazdagok és szegények — egyformákká válunk és személytelenül olvadunk bele a nemzet szellemi és erkölcsi összességébe, amely minden igaz magyar számára a földi üdvösség útja.

Így bontakozik ki előttünk Klebensberg Kunó alakja és élete művének két pillére: a kultúrába vetett bizalma és a nacionalizmusba vetett hite. Én hiszek — mondotta — a teremtés örök erejében; az anyaföld sem öregedett meg, a világháború tarlóin új élet sarjad. Klebensberg Kunónak igazsága lett; az új élet kisarjadt és ma már nincs az a hatalom, amely a magyar nemzet kulturális, szellemi és erkölcsi bástyáin erőt vehetne.